

Tarihi Çevrelerde Yaşanan Mekânsal Değişim: Battalgazi (Eski Malatya) Tarihi Kent Merkezi Örneği*

Spatial Change In Historical Environments: The Case Of The Historical City Center Of Battalgazi (Old Malatya)

 Ayşe Gülan ÇELEBİ¹, Aysun TUNA²

Özet

Toplumların geçmişten bugüne değin birikimleri ile biçimlenen ve bugünün miras alanları olarak tanımlanan tarihi çevreler, zaman içerisinde birçok etkenler nedeniyle değişime uğrayarak cazibelerini kaybetmektedir. Bu değişimler, kültür aktarım mekanlarının geleceğe taşınmasına engel olmakta ve giderek niteliksiz alanlara dönüşümlerini hızlandırmaktadır. Bugün ve gelecek için bu değişimlerin tespiti, nedenlerinin sorgulanması korunması gerekli kültür alanlarında alınacak kararların gelişimi için önemlidir. Bu kapsamda bu çalışmada tarihsel süreç içinde önemli bir kent merkezi olarak gelişen, bugüne gelindiğinde ise merkezîyetçi rolünü kaybeden Malatya kentinde yer alan Battalgazi (Eski Malatya) tarihi kent merkezindeki değişimler tespit edilerek, mevcut durum ortaya konmuştur. 1951 yılından 2021 yılına kadar geçen 70 yıllık süreçte seçili alanda tarihi hava fotoğraflarından üretilen ortofotolar üzerinden kültürel miras bileşenleri ile mekânsal değişimler tespit edilerek, değişimlerin nedenleri sorgulanmış ve öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarihi çevre, Kültürel miras, Mekânsal değişim, Malatya/Battalgazi

Abstract

Historical environments, which have been shaped by the accumulations of societies from the past to the present and defined as the heritage sites of today, lose their attractiveness by changing over time due to many factors. These changes prevent cultural transfer spaces from being carried into the future and accelerate their transformation into unqualified areas. Determining these changes for today and for the future, questioning their causes is crucial for the development of decisions to be taken in cultural areas that need to be protected. In this context, in this study, the changes in the Historical City Center of Battalgazi (Old Malatya), located in the city of Malatya, which has developed as a crucial city center in the historical process and lost its centralist role in the present, were determined and the current situation was revealed. In the 70-year period from 1951 to 2021, cultural heritage components and spatial changes were determined through orthophotos produced from historical aerial photographs in the selected area, the reasons for the changes were questioned and suggestions were developed.

Keywords: Historical environment, Cultural heritage, Spatial change, Malatya/Battalgazi

Geliş Tarihi: 14.10.2022, Düzeltme Tarihi: 26.12.2022, Kabul Tarihi: 30.11.2022

Adres: ¹ Peyzaj Yüksek Mimarı, Bağımsız Araştırmacı

Adres: ² Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

E-mail: aysegulancelebi44@gmail.com

*Bu çalışma, İnönü Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı'nda "Selçuklu Kent Mirasının Tarihsel Süreç İçinde Oluşum ve Değişiminin İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma: Battalgazi (Eski Malatya) Örneği." isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

1. Giriş

Tarihi çevrelerin, 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun üçüncü maddesinde yer alan "sit" tanımıyla ilişkilendirilmektedir. Söz konusu madde uyarınca tarihi çevreler; "tarih öncesinden günümüze kadar gelen çeşitli medeniyetlerin ürünü olup, yaşadıkları devirlerin sosyal, ekonomik, mimari ve benzer özelliklerini yansıtan kent ve kent kalıntıları, kültür varlıklarının yoğun olarak bulunduğu sosyal yaşama konu olmuş veya önemli tarihi hadiselerin cereyan ettiği yerler ve tespiti yapılmış tabiat özellikleri ile korunması gerekli alanlardır." şeklinde tanımlanmaktadır (Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, 1983). Feilden (2003), tarihi çevreyi şekillendiren değerleri duygusal değerler, kültürel değerler ve kullanım değerleri olmak üzere üç ana başlıkta toplar. Merak, kimlik, süreklilik, saygı ve yüceltme, simgesel ve manevi değerler, duygusal değerleri oluştururken; belgesel, tarihi, arkeolojik ve eskilik, estetik ve mimari, çevresel görünüm, peyzaj ve ekolojik, teknolojik ve bilimsel değerler kültürel değerleri; işlevsel, ekonomik (turizmi içeren), sosyal (kimlik ve sürekliliği içeren), eğitim, politik değerler ise kullanım değerlerini oluşturmaktadır (Aykaç, 2009). Tarihi çevreler taşıdıkları bu değerler ile yaşadıkları çağın kültürünü ve yaşam biçimini özgün kimlikleriyle bugüne taşıyabilen nitelikli alanlardır (Temel ve ark., 2021). Toplumların geçmişten bugüne değin birikimlerinin toplandığı miras alanları olarak tanımlanan tarihi çevreler zaman içerisinde ağırlıklı sosyal ve ekonomik etkenlerin etkisiyle cazibelerini kaybetmekte; buna bağlı olarak toplumsal bellekteki yeri zayıflayarak (Avcıoğlu, 2016) değişime uğramaktadır. Süreç içinde değişim sonucunda ortaya koydukları kültürel kimlikleri ile bugünün koşullarına ayak uydurabildikleri ve bu kimliklerini sürdürebildikleri sürece önem kazanmaktadırlar (Arabacıoğlu ve Aydemir, 2007). Bu bilgilerden yola çıkarak, tarihsel süreç içinde önemli bir kent merkezi olarak gelişen bugüne gelindiğinde ise merkezîyetçi rolünü kaybederek değişimlerin yaşandığı Malatya kentinde yer alan Battalgazi (Eski Malatya) tarihi kent merkezindeki değişimlerin tespiti araştırmanın konusu olarak seçilmiştir.

Çalışmanın hipotezi, "*çok katmanlı tarihi kent merkezlerinde koruma statüsü olmasına rağmen tarihsel süreç içinde mekânsal değişimler yaşanmaktadır.*" olarak belirlenmiştir. Belirtilen hipotez doğrultusunda çalışmanın amacı, seçili örneklem alanındaki mekânsal organizasyonun gelişim süreci, gelişen mekânsal bileşenlerin tarihsel süreç içinde geçirdiği süreçler ve bu süreçlerde ortaya çıkan değişimlerin orta konması,

değişimlerin nedenlerinin sorgulanması, tespit edilen sorunlara karşı önerilerin geliştirilmesidir.

2. Materyal ve Yöntem

2.1. Materyal

Araştırmanın ana materyalini, Malatya kenti Battalgazi ilçe merkezinde bulunan Koruma Amaçlı İmar Planı sınırı ile belirlenmiş alan ve bu alanla (ilçe merkezi) kent merkezi arasındaki ulaşımı sağlayan, Malatya-Battalgazi Caddesinin geçtiği bölge oluşturmaktadır (Şekil 1).

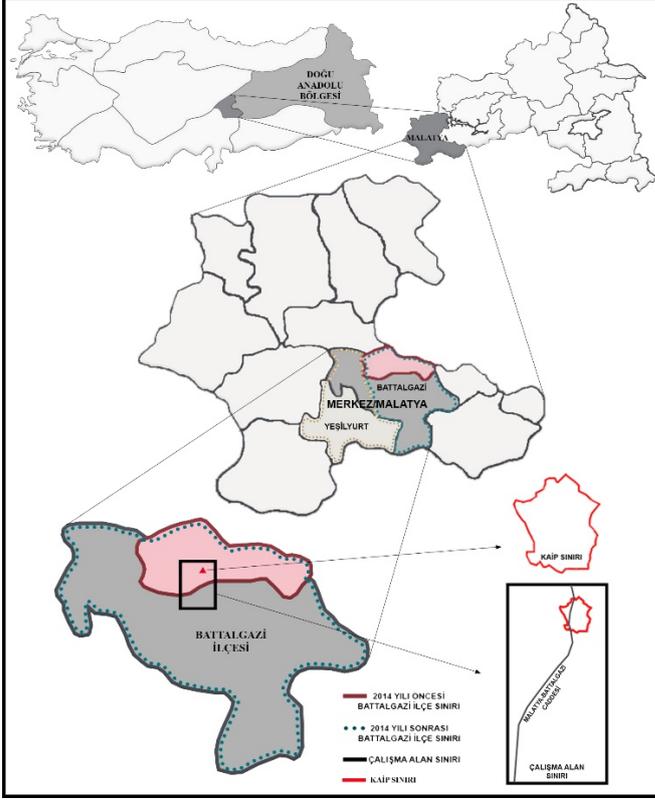
Koruma Amaçlı İmar Planı sınırı ile belirlenmiş alan, Roma döneminde askeri karargâh olarak savunma amaçlı kurulan kalenin (Metin, 2010), Selçuklu döneminden bugüne kadar pek çok kültürel miras ile ulaşan, Arslantepe Höyüğü'nden sonra kentte yeniden yerleşimin başladığı (Darkot, 1988; Eskici, 2013) ve yüzyıllar boyunca Malatya'nın kent merkezi niteliğini taşıdığı yerleşim alanıdır.

Çalışma alanı üzerinde 1951 yılından bugüne kadar yaşanan mekânsal değişimin analizi için Ali Tanoğlu'na (1943) ait gezi notları, tarihi ortofotolar, güncel uydu görüntüleri, kurumlardan elde edilen veriler, tarihi belgeler, fotoğraflar, arazi çalışmalarındaki görsel incelemeler araştırmanın materyallerini oluşturmaktadır. Mekânsal değişimler için TÜBİTAK 3501 Kariyer Geliştirme Programı ile desteklenen 217O290 proje numaralı "*Arslantepe Höyüğü ve Territoryumunda Arkeolojik Peyzajları Yenileme ve Yönetim Stratejisi Olarak Arkeolojik Park Modelinin Geliştirilmesi*" başlıklı proje kapsamında Harita Genel Komutanlığı'ndan UTM-WGS84 sistemine göre referanslandırılmış, ECW formatında temin edilen 8-bit radyometrik çözünürlüğünde ve RGB band kombinasyonundaki 1951, 1975 ve 1999 yıllarına ait ortofotolar ve Google Earth üzerinden elde edilen 2019 ve 2021 yılına ait hava fotoğrafları altlık olarak kullanılarak bilgisayar ortamında AutoCAD ve QGIS programlarıyla sayısallaştırılıp analizler gerçekleştirilmiştir. Arazide yapılan yerinde gözlemler ve yürürlükte olan Koruma Amaçlı İmar Planı raporları incelenerek değişimler tespit edilmiştir.

2.1.1. Çalışma Alanı

Çalışma alanı, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde, Malatya ilinin kuzeydoğusunda, 38°26'1.03" ve 38°21'2.68" kuzey enlemleri ile 38°19'37.56" ve 38°22'46.57" doğu boylamları arasında yer almaktadır. Alanın kuzeyinde, Elâzığ iline

bağlı Baskil ilçesi ve Karakaya Baraj Gölü; güneyinde Adıyaman iline bağlı Çelikhan ilçesi, doğusunda Kale ve Pütürge ilçesi; batısında Yeşilyurt ilçesi bulunmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1. Çalışma alanı sınırı (Orijinal, 2022).

2.1.2. Battalgazi (Eski Malatya) Tarihsel Gelişim Süreci

1928 yılından 1987 yılına kadar Eski Malatya olarak bilinen Battalgazi İlçesi, Romalılar tarafından İmparator Titus zamanında, İmparatorluk sınırlarına yakınlığı sebebiyle askeri bir karargâh olarak kurulmuştur (Darkot, 1988; Eskici, 2013). Doğu Anadolu'nun en önemli garnizonları arasında yerini alan kent (Hacıgökmen, 2011), Fırat Nehri havzasında her tarafı açık ve basık bir arazi üzerinde kurulmuş olup elverişli savunma şartlarına sahip değildir (Eskici, 2013). Zamanla kentte, nüfus artışı görülmesine rağmen savunma amaçlı farklı bir bölgeye taşınmak yerine burada kalınmış, karargâh çevresinde hendek ve çift surla çevrili kale inşa edilerek şehirleşmeye gidilmiştir (Gabriel, 1940; Sevgen, 1959; Darkot, 1988; Karagülle, 2007; Eskici, 2013) (Şekil 2).

Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesiyle birlikte Eski Malatya, Bizans sınırları içinde kalmıştır (Eskici, 2013). VII. yüzyılın ortalarında, İslam orduları kente akınlar düzenlemeye başlamış ve kent XI. yüzyıla kadar İslam orduları ile Bizans arasında el değiştirmiş, İslam ordularının genel karargâhlarından biri haline gelmiştir (Honigmann, 1991; Eskici, 2013). XI. yüzyıldan sonra bölgede Türk akınları yaşanmaya başlamış ve

1071 yılında Melik Danişmend Gazi tarafından Bizanslılardan alınmıştır (Abu'l Farac, 1987; Eskici, 2013). Kent, Selçuklular ve Danişmendliler arasında bitmek bilmeyen çekişmelerden dolayı pek çok savaşa sahne olmuş, 1178 yılında yeniden ele geçirilerek Moğol istilasına kadar Selçukların hâkimiyetinde kalmıştır. 1243'ten sonra Anadolu'da Moğol istilaları başlamış bu dönemde bölge bir süre İlhanlıların kontrolünde kalmıştır (Abu'l Farac, 1987; Eskici, 2013). 1300'lere doğru Selçuklu Devleti'nin iyice zayıflaması sebebiyle tamamıyla Moğolların hâkimiyetine geçen kent, 1315'ten sonra Memlûk hâkimiyetine alınmıştır (Honigmann, 1991; Sevgen, 1959; Eskici, 2013). 1516 yılına kadar pek çok savaşa sahne olan kent, 1516 yılında kesin olarak Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı topraklarına dâhil edilince yaşanan çatışmalar son bulmuştur (Darkot, 1988; Eskici, 2013).

İlk kurulduğu dönemlerden itibaren, Osmanlı hâkimiyetine girene kadar stratejik bir hudut/sınır kenti olarak varlığını sürdürmüş olan Eski Malatya, Osmanlı hâkimiyetinden sonra sınır kenti özelliğini yitirerek, stratejik önemini kaybetmiştir (Arslan, 2006). Kent hâkimiyeti ara ara küçük beyliklerin eline geçmiş olsa bile bakıldığı zaman Roma-Bizans-Selçuklu-Osmanlı hâkimiyetlerden geçerek bugüne ulaşmıştır.

Battalgazi yerleşim merkezi; 1928 yılında belediye, 1932 yılında nahiye statüsünde yer almıştır. Malatya kentinin 2014 yılında "büyükşehir" statüsünde getirilmesi ile Battalgazi İlçesi'ne bağlı mahalle sayısı 39'dan 205'e yükselmiştir.

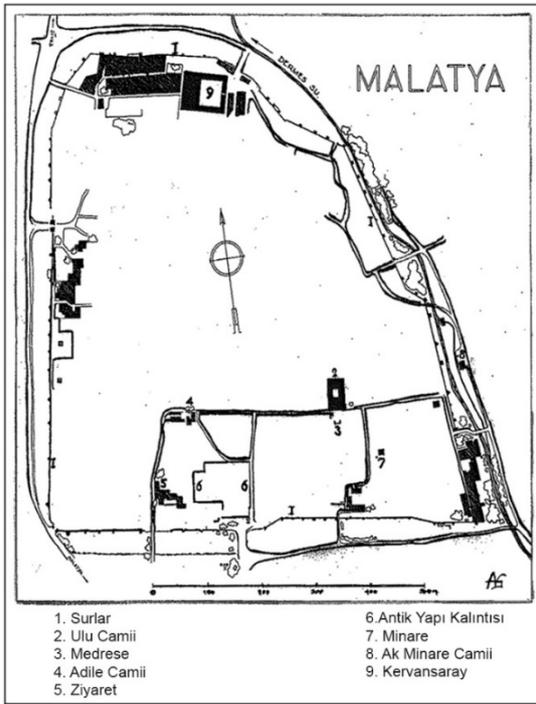
2.2. Yöntem

Çalışmada izlenen yöntem; çalışma alanına ilişkin literatür araştırmaları, Battalgazi (Eski Malatya) tarihi kent merkezinin tarihsel süreç içinde değişimlerinin tespiti için; literatür taramalarından elde edilen veriler, Harita Genel Komutanlığından temin edilen 1951, 1975 ve 1999 yıllarına ait ortofotolar ve Google Earth üzerinden elde edilen 2019 ve 2021 yıllarına ait hava fotoğrafları üzerinden mekânsal analiz çalışmaları ve yürürlükte olan Koruma Amaçlı İmar Planı plan kararları temel alınarak değişimlerin geçmiş ve bugününü karşılaştırmaya yönelik değerlendirme aşaması olmak üzere üç etaplı olarak gerçekleştirilmiştir. Mekânsal analizler kültürel miras bileşenleri ve mekânsal değişimler olmak üzere iki etaplı incelenmiştir.

3. Bulgular ve Tartışma

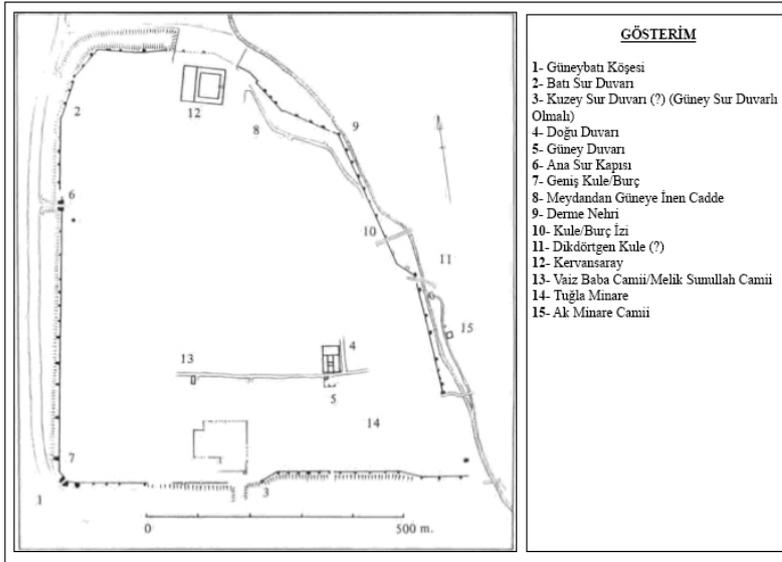
3.1. Battalgazi (Eski Malatya) Tarihi Kent Merkezinde Yer Alan Kültürel Mirasın XX. Yüzyılın İkinci Yarısından Bugüne Kadar Değişimi

Araştırma alanına ilişkin erişilebilen en eski plan, mimar tarihçi Albert-Louis Gabriel'in 1940 yılında yayınlanan "*Voyages Archeologiques Dans La Turquie Orientale-I*" adlı eserinde yer alan "XIX. Yüzyılda Malatya Şehri" başlıklı Malatya kent planıdır. Bu kent planına incelendiğinde kent surlarına ve surların içindeki birkaç yapıya yer verdiği görülmektedir. Söz konusu harita ölçekli olarak çizilmiş olsa da alanın mevcut durumuyla kıyaslandığında yapılara dair konumsal hataların olduğu görülmekte olup kent surlarının hemen batısından tarihi Malatya-Sivas karayolunun (Malatya-Battalgazi Caddesi) hemen doğusundan ise Derme Nehri'nin geçtiği görülmektedir (Şekil 2).

Şekil 2. Albert Gabriel (1940)'in "XIX. Yüzyılda Malatya Şehri" başlıklı haritası (Metin, 2010).

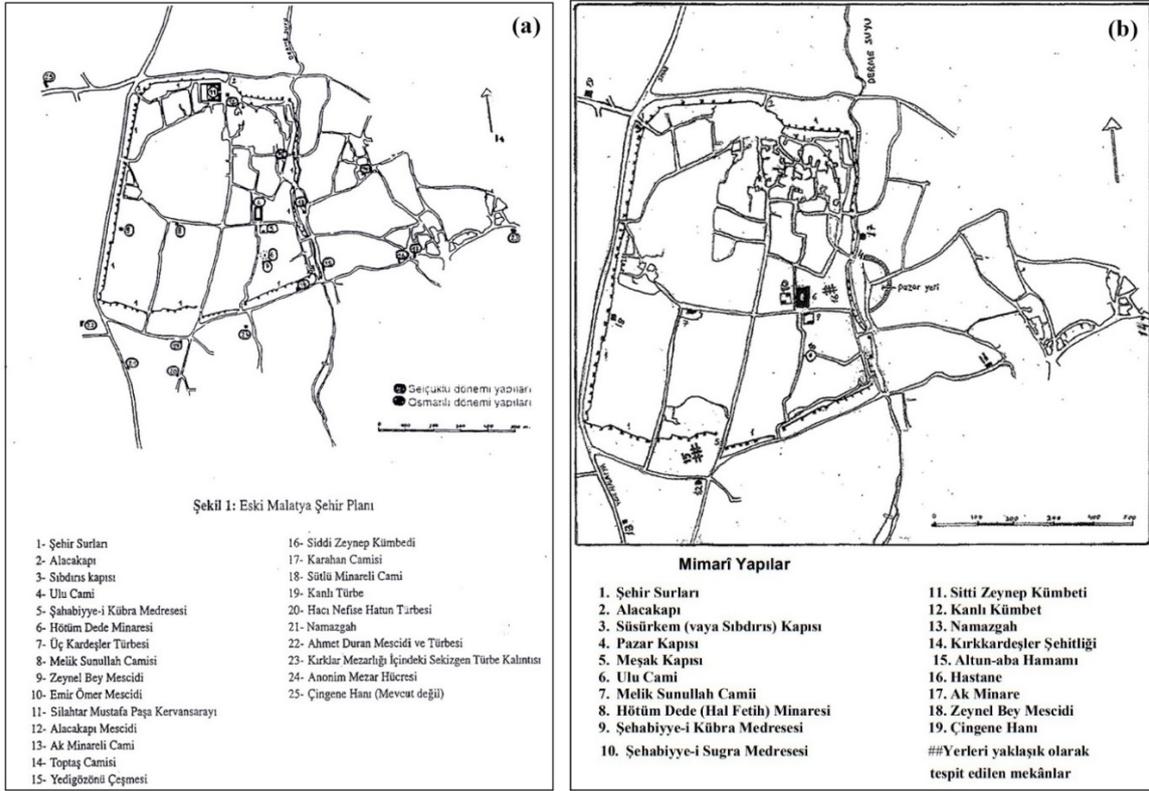
Gabriel'in çizimi, T.A.Sinclair tarafından 1989 yılında revize edilmiştir. Sinclair (1989)'in revize ettiği çizimde, kent merkezi içindeki yapıların birçoğunda konum ve boyutlar değişiklik gösterdiğinden sur içindeki iç sokak örüntüsü ve yerleşim alanlarının belirtilmediği görülmektedir (Şekil 3).

Şekil 3. T.A.Sinclair tarafından 1989 yılında revize edilen Gabriel'in çizimi (Sinclair, 1989).

Eskici (2002)'nin, "Osmanlı Döneminde Eski Malatya Şehri ve Yapıları" isimli bildirisinde yer alan "Eski Malatya Şehir Planı" başlıklı haritası incelendiğinde, kent surları ile birlikte Ulu Camii, Şahabiyye-i Kübra Medresesi, Melik Sunullah Camii, Zeynel Bey Mescidi, Emir Ömer Mescidi, Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı, Alacakapı Mescidi, Ak Minare Camii, Toptaş Camii, Yedigözü Çeşmesi, Siddi Zeynep Kümbeti, Karahan Camii, Sütlu Minare Camii, Kanlı Kümbet, Hacı Nefise Hatun Kümbeti, Ahmed Duran Türbesi, Kırklar Mezarlığı İçindeki Sekizgen Türbe Kalıntısı, Anonim Mezar Hücresi ve Çingene Hanı görülmektedir. Halfetih Minaresi'ne minarenin yakınında bulunan Hötüm Dede Türbesinin ismi verilerek Hötüm Dede Minaresi olarak belirtilmiştir. Hötüm Dede Türbesi konumunda ise Halfetih Minaresi'nin hemen altında yer alan Üç Kardeşler isimli türbenin gösterimi yapılmıştır (Şekil 4).

Metin (2010), "Türkiye Selçukluları Devrinde Malatya" isimli doktora tez çalışmasında Yıldız Keskin tarafından çizimi yapılmış olan Bekir Eskici'nin ele aldığı aynı haritayı "Selçuklular Devrinde Malatya Şehir Planı" başlığı altında geliştirmiştir. Eskici (2002)'nin haritasından farklı olarak söz konusu haritada Ulu Camii'nin batısında yer aldığı düşünülen Şahabiyye-i Suğra Medresesi görülmektedir. Ayrıca Ulu Camii'nin hemen doğusunda diğer haritalarda bulunmayan bir hastanenin varlığı dikkat çekmektedir (Şekil 4).

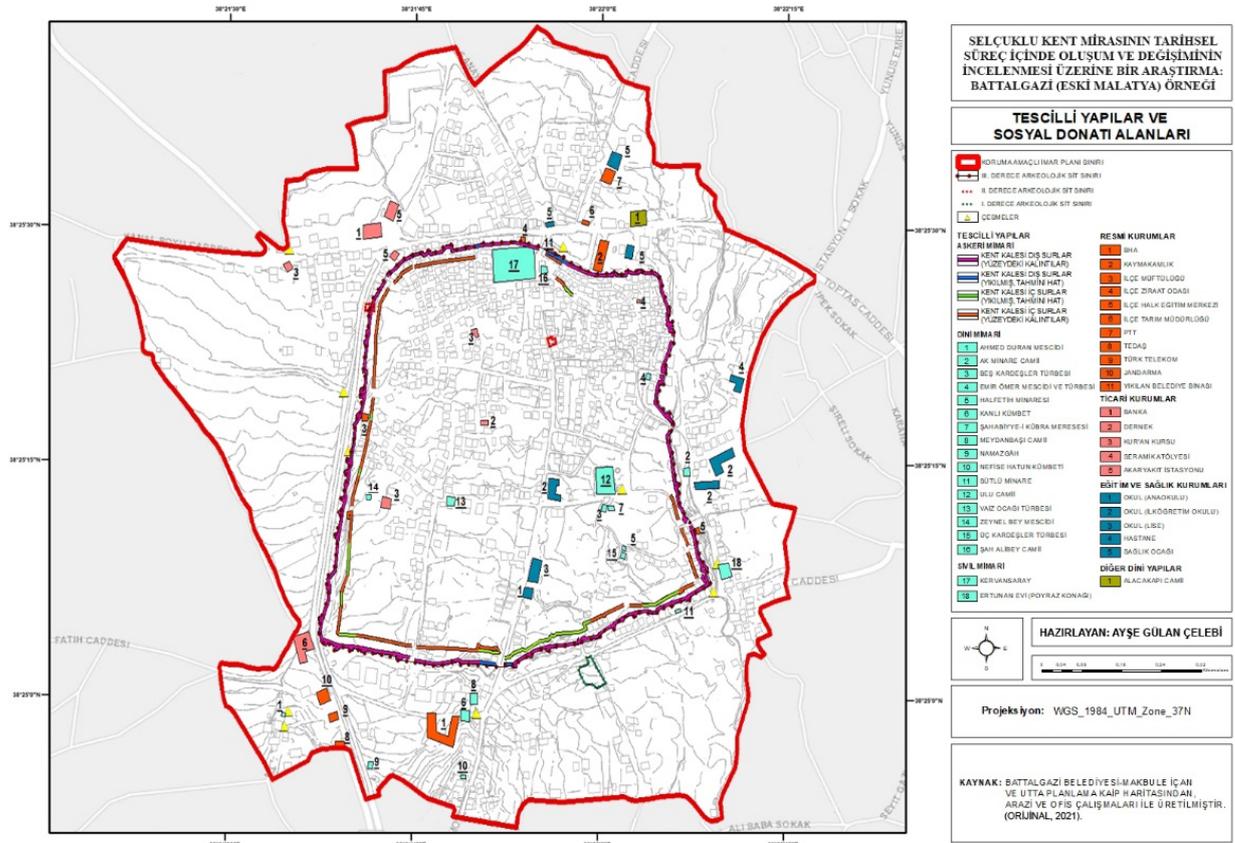

Şekil 4. Eskici (2002)'nin Eski Malatya Şehir Planı (a) ve Yıldız Keskin (1992)'in ele aldığı çizimin, "Selçuklular Devrinde Malatya Şehir Planı" başlığıyla Metin (2010) tarafından geliştirilmiş hali (b).

Surların dışında kalacak şekilde hemen güneyinde ise, Altun-aba Hamamı yer almaktadır. Osmanlı dönemi "Sultani Çarşısı" temel alınarak pazar yeri sur dışında belirtilmiştir. Buna dayanarak pazar alanının yakınında yer alan sur kapısı, ismi bilinen kapılardan biri olan "Pazar Kapısı" olarak değerlendirilmiştir. Söz konusu kapı dışında harita üzerinde 11 adet kapı açıklığı gösterilmiş olup güneyde yer alan kapıya "Meşak Kapısı", kuzeydeki kapıya "Alaca Kapı", batıda yer alan "Sıbdırıs Kapısı" da "Süsürkem Kapısı" olarak belirtilmiştir.

Bugüne gelindiğinde tarihi kent merkezindeki kültürel miras öğeleri; Malatya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün 2014 yılında hazırlamış olduğu Malatya Kültür Envanteri verileri ve arazi çalışmalarında elde edilen görsel materyaller kullanılarak hazırlanmış olup, Şekil 5'de belirtilmiştir. Sivas Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Kararı tarafından 2010 yılında onaylanarak yürürlüğe giren Koruma Amaçlı İmar Planı sınırı, aynı zamanda III. Derece Arkeolojik Sit Alanı ve Etkileşim Alanı statüsüne sahip alan içinde 16 adet tescilli dini mimari yapı bulunmakta olup bu yapılar; Ulu Camii, Ak Minare Camii, Meydanbaşı Camii ve Şah Alibey Camii isimli 4 adet tescilli cami, Ahmed Duran Mescidi ve Zeynel Bey Mescidi isimli 2 adet tescilli mescit, Beş

Kardeşler Türbesi, Emir Ömer Mescidi ve Türbesi, Vaiz Ocağı Türbesi ve Üç Kardeşler Türbesi isimli 4 adet tescilli türbe, Kanlı Kümbet ve Nefise Hatun Kümbeti isimli 2 tescilli kümbet, Şahabiyye-i Kübra Medresesi isimli 1 tescilli medrese, Halfetih Minaresi ve Sütlü Minare isimli 2 adet tescilli minare ve 1 adet tescilli Namazgâh şeklindedir. Alandaki tescilli sivil mimari unsurlara bakıldığında; Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı ve Ertunan Evi (Poyraz Konağı) isimli 1 adet kervansaray ve 1 adet konak olacak şekilde 2 tescilli sivil mimari yapının yer aldığı görülmektedir. Tescilli askeri mimari yapı olarak ise çift sur olarak inşa edilmiş yıkık vaziyetteki Malatya kent kalesi yer almaktadır.

Şekil 5. Çalışma alanı sınırları içinde yer alan tescilli yapıların dağılımı (Çelebi, 2021).

3.2. Battalgazi (Eski Malatya) Tarihi Kent Merkezinin XX. Yüzyılın İkinci Yarısından Bugüne Kadar Mekânsal Değişimi

Battalgazi (Eski Malatya) tarihi kent merkezinin mekânsal değişimini tespit edilebilmek amacıyla, TÜBİTAK 3501 projesi kapsamında temin edilen 1951, 1975 ve 1999 yıllarına ait tarihi ortofotolar kullanılmıştır. Değişim analizleri için ortofotolar, tarihi kaynaklar ve gezi notlarından elde edilen bilgiler ışığında bilgisayar ortamında sayısallaştırılmış ve farklı tarihlerdeki yapı-parcel dağılımları ve alan kullanımları tespit edilmiştir. Tanoğlu'nun (1943) 1938 yılına ait "Malatya Dolaylarında Coğrafi Geziler"

isimli gezi notlarından edinilen veriler ortofotoların değerlendirilmesini kolaylaştırmıştır. Tanoğlu (1943), çalışmasında Eski Malatya'ya giden güzergâh (Malatya-Battalgazi Caddesi) ile ilgili ayrıntılı gözlemlere yer vermiştir. Söz konusu güzergâh, incelenen tarihi dokunun kentin diğer yerleşim odakları ile bağlantısını kuran ana erişim hattı olması, tarihsel süreç içindeki erişim özelliğinin devam etmesi ve güzergâh çevresindeki değişimlerin tarihi kent merkezindeki değişim nedenleri ile ilişki kurulabilmesi öngörüsü sebebiyle çalışma kapsamında incelenmiştir.

Harita Genel Komutanlığı tarafından tarihi hava fotoğraflarından üretilen 1951 yılına ait tarihi ortofoto, QGIS programında sayısallaştırılarak analizi yapılmıştır. Bu doğrultuda çalışma alanı; ağaçlarla sınırlandırılmış parsel (kayısı bahçesi), ağaçlarla sınırlandırılmış ekili olmayan parsel, tarla (ekili parsel), ağaçlık alan, imara açılmış parsel ve boş parsel olacak şekilde 6 kategoride sınıflandırılmıştır (Şekil 6). Bu kapsamda alanı, %49 gibi büyük bir oranla boş araziler oluşturmaktadır. Bu oranı sırasıyla %34,03 ile ağaçlarla sınırlandırılmış ekili olmayan parsel, %7,21 ile imara açılmış parsel, %4,83 ile tarla (ekili alan), %4,15 ile ağaçlık alan ve %0,78 ile ağaçlarla sınırlandırılmış parsel (kayısı bahçesi) takip etmektedir (Çizelge 1). Tanoğlu'na ait gezi notlarında Malatya-Battalgazi Caddesinin her iki tarafının kayısı ağaçları başta olmak üzere çeşitli ağaç ve çitlerle çevrili durumda olduğu ve tütün tarlalarının bulunduğu bahçelerden oluştuğu aktarımı doğrultusunda, harita üzerinde tespit edilen sıralı dikim halindeki parsellerin kayısı bahçeleri, ekili parsellerin ise tütün tarlaları olduğu fikrini güçlendirmektedir (Şekil 7).

1975 yılı ortofoto haritasında çalışma alanı 6 kategoride sınıflandırılmıştır (Şekil 6). Yapılan analizde alanın, %27,53 ile ağaçlarla sınırlandırılmış ekili olmayan parsel, %21,29 ile imara açılmış parsel, %21,13 ile tarla (ekili parsel), %16,97 ile boş arazi, %7,12 ile ağaçlarla sınırlandırılmış parsel (kayısı bahçesi) ve %5,96 ile ağaçlık alan olarak 1951 yılından farklı seyreden yüzdelerden oluştuğu görülmektedir (Çizelge 1). 1975 yılı, 1951 yılı ile kıyaslandığında, alandaki boş arazilerin oranında büyük değişim yaşandığı görülmektedir. 1951 yılında boş parsel oranı %49 iken 1975 yılında bu oran %16,97'ye düşmüştür. Boş arazilerin yoğun olarak parsellere ayrıldığı ve ekili alan olarak kullanıldığı saptanmıştır. Yanı sıra, sur dışında yapılaşmanın arttığı görülmektedir. 1975 yılı Malatya-Battalgazi Caddesi boyunca devam eden parsellerdeki yeşil alan varlığına ve yapılaşma desenine bakıldığında ise 1951 yılına göre bir artış yaşandığı anlaşılmaktadır (Şekil 7).

Çalışma alanının 1999 yılındaki yapı-parcel durumu değerlendirildiğinde, 1951 ve 1975 yıllarındaki analizlerden daha farklı bir durum seyrettiği görülmektedir. Çalışma alanı; ağaçlarla sınırlandırılmış parsel (kayısı bahçesi), ağaçlarla sınırlandırılmış ekili

olmayan parsel, tarla (ekili alan), ağaçlık alan, imara açılmış parsel, park ve boş arazi olarak 7 kategori şeklinde sınıflandırılmıştır (Şekil 6). Buna göre, %31,52 ile alandaki en büyük payı imara açılmış parseller oluşturmaktadır. Bu oranı sırasıyla, %19,74 ile ağaçlarla sınırlanmış ekili olmayan parsel, %17,62 ile boş arazi, %13,18 ile ağaçlarla sınırlanmış parsel (kayısı bahçesi), %10,42 ile tarla (ekili alan), %7,41 ile ağaçlık alan ve %0,11 ile park alanı izlemektedir (Çizelge 1). 1975 yılı analizinde yapılaşma bazında görülen artışın, 1999 yılında Koruma Amaçlı İmar Planı sınırıyla (sur dışı) çevrili alana da yansıdığı görülmektedir.

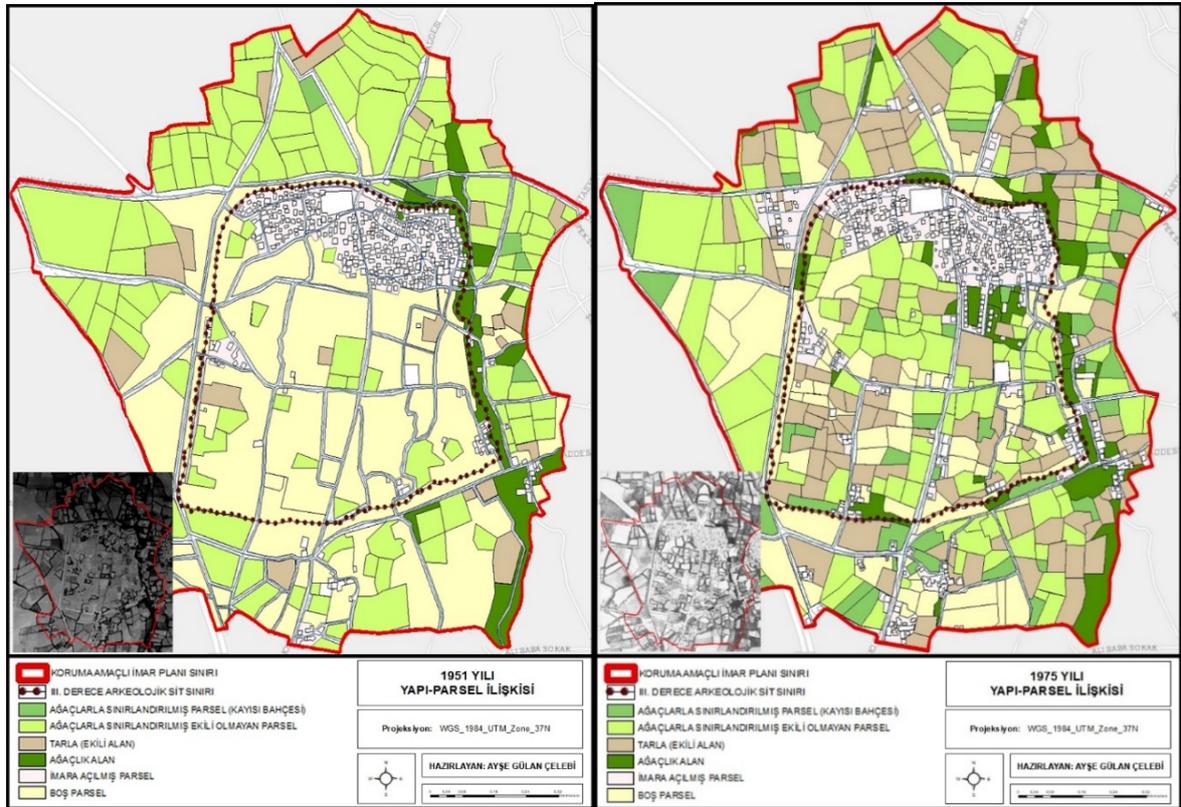
Malatya-Battalgazi Caddesi güzergahı, 1999 yılı üzerinden değerlendirildiğinde ise 1951 ve 1975 yıllarına kıyasla bölge çapında yeşil alan varlığında artış yaşandığı görülmektedir. Bu artışın en önemli nedeni 1985 yılında inşa edilen Karakaya Barajı'dır. Barajla birlikte sulama sorununun çözümü sağlanarak, sulama sistemleri kullanılarak tarımsal ürün deseni çeşitliliğinin arttığı görülmektedir. Bu tarih ile meyve (özellikle kayısı) yetiştiriciliğinin hız kazandığı ortofotolar üzerinden tespit edilmiştir. Ancak 1999 yılı yapı-parcel analizine yansıyan yapılaşma yoğunluğundaki artışın, bölge geneline de net olarak yansıdığı ve tarım parsellerinin yerini imar parsellerinin aldığı görülmektedir (Şekil 7).

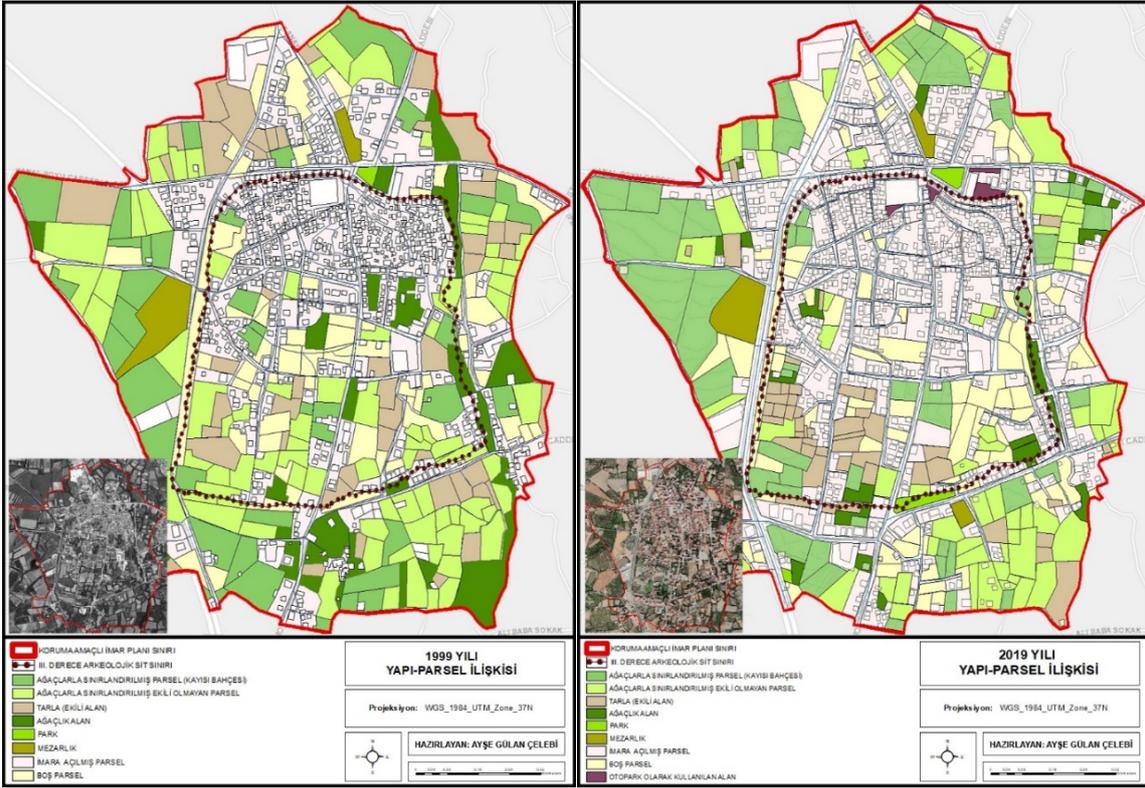
2019 yılı için Google Earth uydu görüntüsü kullanılarak yapılan analiz için yerinde tespit-gözlem çalışmaları yürütülmüş ve alanın mevcut durumu saptanmıştır. Elde edilen verilere göre; ağaçlarla sınırlanmış parsel (kayısı bahçesi), ağaçlarla sınırlanmış ekili olmayan parsel, tarla (ekili alan), ağaçlık alan, imara açılmış parsel, mezarlık, park, otopark ve boş arazi olmak üzere 9 kategori olarak sınıflandırma yapılmıştır (Şekil 6). Bu doğrultuda alandaki en büyük oranın %37,15 ile imara açılan parsellere ait olduğu tespit edilmiştir. Bu oranı sırasıyla; %24,57 ile boş arazi, %15,13 ile ağaçlarla sınırlanmış parsel (kayısı bahçesi), %13,25 ile ağaçlarla sınırlanmış ekili olmayan parsel, %5,16 ile tarla (ekili alan), %2,39 ile ağaçlık alan, %1,5 ile mezarlık, %0,51 ile park ve %0,34 ile otopark alanlarını takip ettiği saptanmıştır (Çizelge 1).

1951, 1975, 1999 ve 2019 yılları için yapılan analizlerde tespit edilen yapı parsel ilişkisi ve belirlenen kategorilere göre alan dağılım ve yüzdelik oranları Çizelge 1'de aktarılmıştır.

Çizelge 1. Yıllara göre yapı-parcel analizi (Çelebi, 2021).

	1951 Yılı Yapı-Parcel İlişkisi		1975 Yılı Yapı-Parcel İlişkisi		1999 Yılı Yapı-Parcel İlişkisi		2019 Yılı Yapı-Parcel İlişkisi	
	Alan (ha)	Yüzde (%)	Alan (ha)	Yüzde (%)	Alan (ha)	(%) Yüzde	Alan (ha)	Yüzde (%)
Ağaçlarla Sınırlandırılmış Parcel (Kayısı Bahçesi)	1.15	0.78	10.54	7.12	19.51	13.18	22.39	15.13
Ağaçlarla Sınırlandırılmış Ekili Olmayan Parcel	50.37	34.03	40.75	27.53	29.22	19.74	19.61	13.25
Tarla (Ekili Alan)	7.15	4.83	31.27	21.13	15.43	10.42	7.64	5.16
Ağaçlık Alan	6.15	4.15	8.85	5.96	10.98	7.41	3.54	2.39
İmara Açılmış Parcel	10.68	7.21	31.51	21.29	46.65	31.52	54.99	37.15
Boş Parcel	72.5	49	25.08	16.97	26.04	17.62	36.36	24.57
Park	-	-	-	-	0.17	0.11	0.75	0.51
Mezarlık	-	-	-	-	-	-	2.22	1.5
Otopark	-	-	-	-	-	-	0.50	0.34
Toplam	148	100	148	100	148	100	148	100

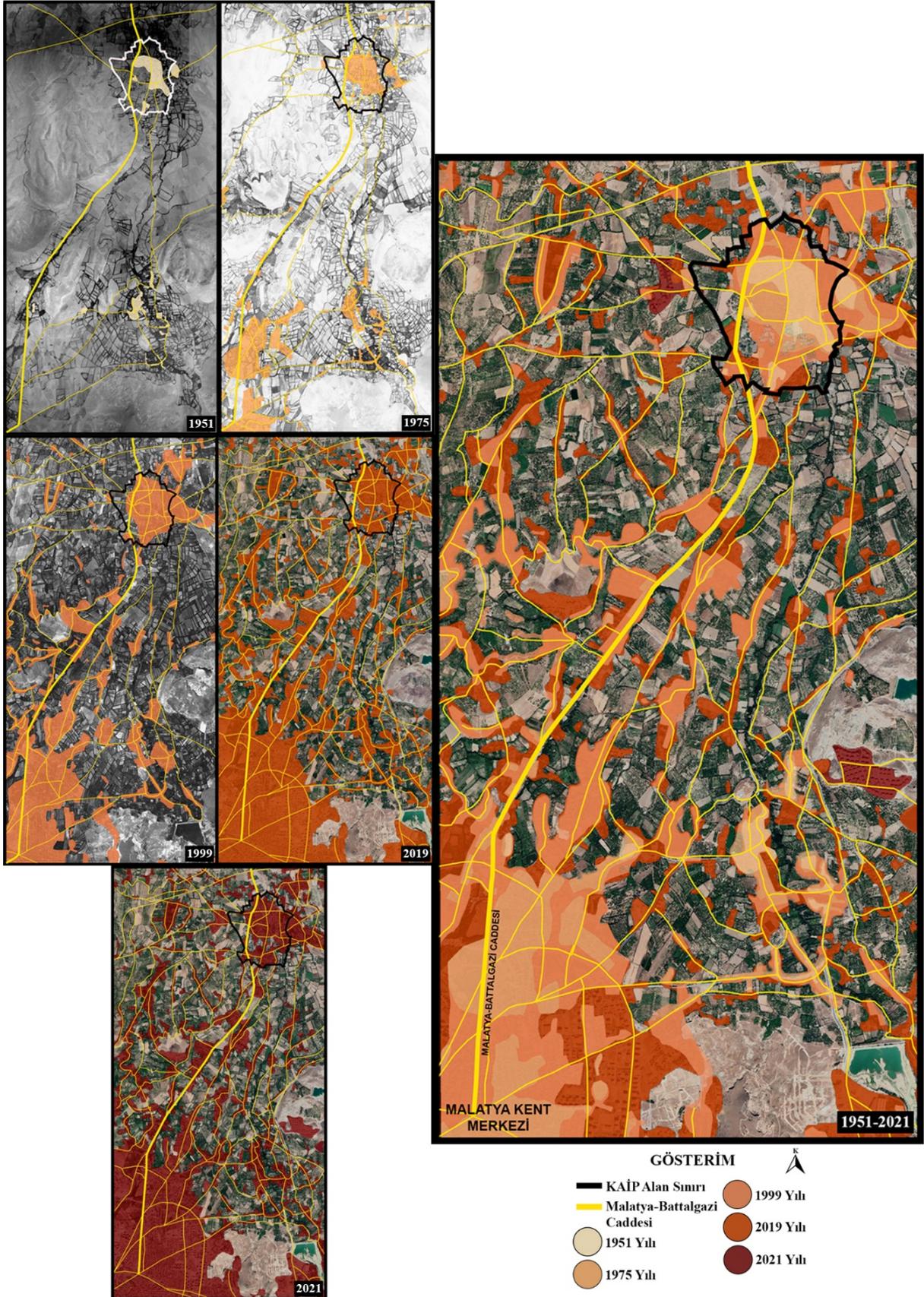

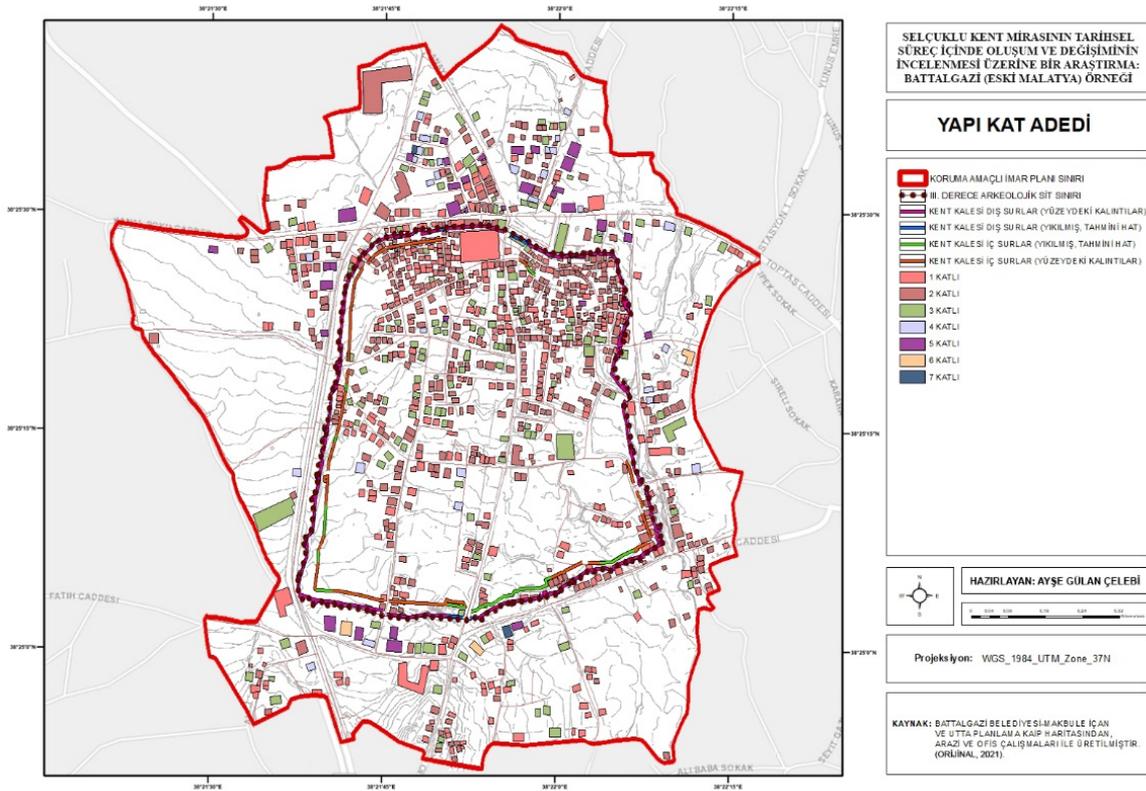
Şekil 6. Yıllara göre yapı-parcel analizleri (Çelebi, 2021).

Analizlerden elde edilen veriler değerlendirildiğinde; geçmiş yıllara kıyasla bölgedeki tarım parselleri üzerindeki yapılaşmanın her geçen yıl artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Malatya kent merkezinin, her geçen gün artan nüfusun mekânsal ihtiyaçlarına cevap veremeyecek duruma gelmesi ve nüfus artışının yanı sıra artan konut talebi, kamusal alanlara yakınlık, ulaşılabilirlik gibi istekler sonucu oluşan çeşitli ihtiyaçlardan kaynaklı değişimin getirdiği yapılaşma durumunun I. ve II. sınıf tarım arazilerine sahip olan Battalgazi ilçesine yansımaları, geçmişe dönük yapılan analizlerle net olarak görülebilmektedir. Kentin en verimli arazilerine sahip bölgenin bu derece etkilenmesinin en büyük faktörlerinden birinin de kent merkezine olan yakınlığı olduğunu söylemek mümkündür.

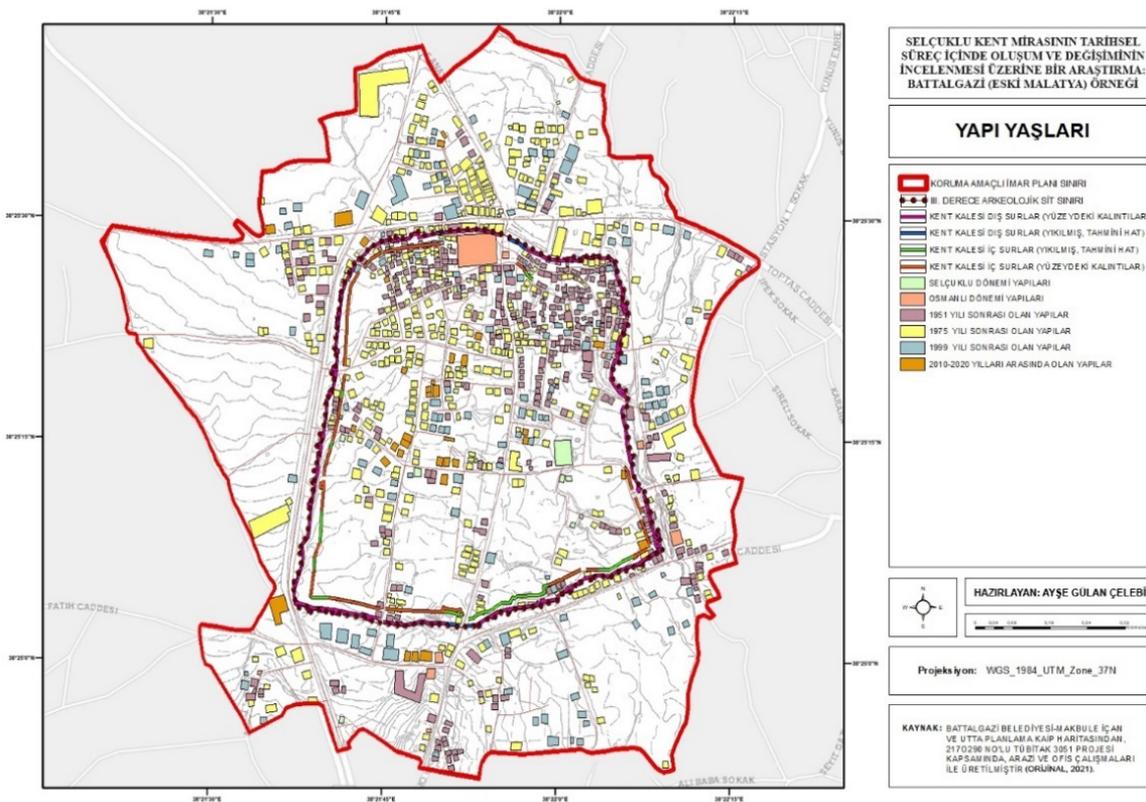
Malatya-Battalgazi Caddesi güzergahı, 2021 yılı Google Earth uydu görüntüsü üzerinden değerlendirildiğinde, 2019 ve 2021 yılları arasındaki 2 yıllık kısa süreçte dahi tarım parsellerindeki yapılaşmanın durmaksızın devam ettiği yapılan tespitler sonucunda görülmüştür. Her geçen yıl artan yapılaşma nedeniyle önceleri tarım arazileri olarak parsellenen alanların giderek yapı adalarına dönüştüğü ve geçen 70 yıllık periyotta arazi deseninde büyük değişimler yaşandığı saptanmıştır (Şekil 7).

Şekil 7. 1951-2021 yılları arasında geçen 70 yıllık süreçte, arazi deseninde meydana gelen değişim. Yapılaşma deseni (Orijinal, 2022).

Şekil 8. Battalgazi (Eski Malatya) tarihi kent merkezi yapı kat adedi analizi (Çelebi, 2021).

Şekil 9. Battalgazi (Eski Malatya) tarihi kent merkezi yapı yaşları analizi (Çelebi, 2021).

Şekil 10. Koruma Amaçlı İmar Planı sınırı dışında yer alan tarım arazileri üzerinde inşa edilmiş konutlar (Orijinal, 2022).

2021 yılına gelindiğinde sur dışında kalan bölgede yapılaşmada yoğunluğunun arttığı gözlenmiştir. 2010 yılı itibariyle yürürlüğe giren Koruma Amaçlı İmar Planı hükümlerinde, çalışma alanı sınırı kapsamında yeni yapılacak yapıların kat yüksekliğinin en fazla 2 katlı olması yönünde karar verilmiştir (KAİP Raporu, 2010). Kat adedi analiz sonuçlarına bakıldığında ise Koruma Amaçlı İmar Planı Alanı'nda, toplamda 1078 adet yapının varlığı tespit edilmiş olup bu yapıların %42,6'sının tek katlı, %38,5'inin 2 katlı, %12,7'sinin 3 katlı, %2,6'sının 4 katlı, %3,1'inin katlı, %0,5'inin 6 ve 7 katlı oldukları tespit edilmiştir (Şekil 8). Bu oranlara bakıldığı zaman alandaki genel kat sayısının, tek katlı yapılardan oluştuğu söylenebilir. Ayrıca alandaki yapı kat sayısının, zemin katı ile toplamda 7 kata kadar çıktığı tespit edilmiştir. Yapı yaşları analizi (Şekil 9) doğrultusunda 3 ve üzeri kat yüksekliğine sahip yapıların Koruma Amaçlı İmar Planı (2010 yılı) öncesinde inşa edildiği anlaşılmakta olup, 5 ve üzeri kat sayısına sahip yapıların ise plan onama tarihi sonrasında surların dışında kalacak konumda ancak Koruma Amaçlı İmar Planı sınırları içinde inşa edildiği tespit edilmiştir. Ayrıca 2021 yılı yapılaşma deseni incelendiğinde Koruma Amaçlı İmar Planı sınırı dışında kalacak şekilde hemen yakınında yeni çok katlı binaların inşa edildiği de tespit edilmiştir (Şekil 7 ve 10).

4. Sonuçlar

Bu çalışmada; tipik bir Selçuklu kenti özelliklerini taşıyan Battalgazi (Eski Malatya) tarihi kent merkezinin tarihsel süreç içindeki mekânsal değişim süreci irdelenmiştir. Değişim süreci, kültürel miras bileşenleri ve arazi deseni üzerindeki değişimler olarak iki ayrı başlıkta incelenmiştir. Tarihi dokuda yer alan kültürel miras bileşenlerinin önemli bir oranının 1900'lü yılların ikinci yarısından sonra tespit edildiği görülmektedir. Bugüne kadar alanda yüzey araştırması ya da sistematik kazı faaliyetleri yürütülmediğinden tarihi kentin mekânsal organizasyonu net olarak bilinmemektedir. Alana yönelik bilimsel çalışmaların yeterli olmaması, kent bileşenlerinin tanımlanmaması, alanla ilgili mekânsal planlama kararlarının sağlıklı olarak uygulanamayacağı ve henüz tespit edilmeyen kültürel mirasa zarar verme tehlikesini de beraberinde getirmektedir.

70 yıllık süreçte çalışma alanına yönelik yapılan araştırma ile söz konusu alanlarda gözlenen mekânsal değişim, kentsel ve kırsal nitelikli alanların nasıl/ne yönde etkilediği, kırsal nitelikli alanlarda nasıl/ne derece değişimler yaşandığını göstermiştir. Kentsel gelişim ve büyüme yönünün, verimli tarım arazilerine sahip olan tarihi kent kimliğini barındıran Battalgazi (Eski Malatya) ilçe merkezine doğru uzandığı, bu doğrultuda görülen yapılaşma deseninde ağırlıkta kent merkezi ve ilçe merkezi arasındaki ulaşımı sağlayan ana yol güzergahı boyunca devam ettiği ve çevredeki kırsal nitelikli arazilere doğru yayılarak genişlediği tespit edilmiştir. İlçe merkezini oluşturan Koruma Amaçlı İmar Planı sınıрыyla belirlenmiş alanda ise arazi deseninde yoğunlaşan yapılaşma faaliyetleri sebebiyle önemli oranda mekânsal değişim göstermiş ve yapılaşmanın Koruma Amaçlı İmar Planı sınırından, başta kuzey ve doğu yönleri olmak üzere tüm yönlere doğru genişlediği saptanmıştır. Yapılan değişim analizleri ve analizlerden yapılan değerlendirme sonuçları *“çok katmanlı tarihi kent merkezlerinde koruma statüsü olmasına rağmen tarihsel süreç içinde mekânsal değişimler yaşanmaktadır.”* olarak belirlenen çalışmanın hipotezini doğrulamaktadır.

6360 sayılı kanun kapsamında “köylerin kentlileştirilmesi” ana fikrinde büyükşehir belediyelerine tanınan yetki ile (Partigöç, 2018), Battalgazi ilçesi sınırları genişletilmiş ve mahalle sayısında artış yaşanmıştır. İlçenin kent merkezine yakın konumda olması ve bu sebeple ilçe merkezi sınırının kent merkezi sınırlarıyla çakışması, tarihi kimliğe sahip alandaki değişimlerin başlıca nedenlerinden biri olarak öne çıkmaktadır.

Tespit edilen değişimler yalnızca tarihi kent dokusunu baskılamamakta aynı zamanda tarım alanlarının yapı alanlarına dönüşümünü ortaya koymaktadır. Malatya kentinin

ekonomik gelir kaynağının tarım üzerine temellenmesi ve bu kapsamda verimli topraklara sahip olan Battalgazi (Eski Malatya) ilçesinin kent ekonomisinde katkı sağlaması göz önünde bulundurulduğunda, gün geçtikçe artan yapılaşma probleminin bölge için önemli bir tehdit unsuru olduğu düşünülmektedir. Yaşanan kentleşme sürecinde tarım olgusu, kentsel faaliyetlerin dışında bırakılarak soyutlanmaktadır. Bugün mekânsal ihtiyaçlar ve sosyo-ekonomik kaygılardan kaynaklı kentsel alanlarda gelişen rant, tarım arazileri üzerinde ciddi bir baskı oluşturmakta ve neticede tarım arazilerinin imar parseline dönüştürülmesiyle bu araziler korunamamaktadır.

Tarihi çevreler, çeperinde yoğunlaşan yapılaşma baskısından ve verimli tarım arazileri, değişim için uygulanan yanlış politikalardan arındırılmalı, korumaya yönelik yasal düzenlemeler geliştirilmeli ve uygulanmalıdır. Mevcut sürdürülebilir kentleşme politikalarıyla, kültürel miras alanlarındaki koruma kullanma dengesi gözetilerek güncel kent yaşamına katılım kapsamında yaklaşımların geliştirilmesi gerekmektedir.

Teşekkür

Bu makale, TÜBİTAK tarafından desteklenen 217O290 numaralı “*Arslantepe Höyüğü ve Territoryumunda Arkeolojik Peyzajları Yenileme ve Yönetim Stratejisi Olarak Arkeolojik Park Modelinin Geliştirilmesi*” adlı proje kapsamında üretilmiştir.

Kaynaklar

- Abu'l-Farac, G. (1987). *Abû'l-Farac Tarihi*. TTK Yayınları, 2, Ankara.
- Arabacıoğlu, F.P., ve Aydemir, I. (2007). Tarihi Çevrelerde Yeniden Değerlendirme Kavramı. *Megaron-Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi E-Dergisi*, 2(4), 204-212.
- Arslan, Ö. (2006). ‘Battalgazi İlçesinin (Malatya) Beşerî ve Ekonomik Coğrafyası’. Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Elâzığ.
- Avcıoğlu, S. (2016). Tarihi Çevrelerde Kentsel Koruma ve Kentsel Yenileme Eğilimleri: Yasal ve Yönetimsel Çerçeve. *Kent Araştırmaları Dergisi*, 7(20), 698-719.
- Aykaç, P. (2009). Tarihi Çevre Koruma ve Planlama. *Dosya 14.1-Tarihi çevrede Koruma: Yaklaşımlar, Uygulamalar*. TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi.
- Çelebi, A.G. (2021). ‘Selçuklu Kent Mirasının Tarihsel Süreç İçinde Oluşum ve Değişiminin İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma: Battalgazi (Eski Malatya) Örneği’. Yüksek Lisans Tezi. İnönü Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü. Malatya.
- Darkot, B. (1988). *Malatya*. MEB Yayınları. İslam Ansiklopedisi, 7, İstanbul.

- Eskici, B. (2002). *Osmanlı Döneminde Eski Malatya Şehir ve Yapıları*. VI. Orta Çağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu, 08-10 Nisan 2002, Bildiriler Kitabı, Kayseri.
- Eskici, B. (2013). *Malatya Türk İslam Dönemi Mimari Eserleri I; Battalgazi (Eski Malatya)*. Malatya Kitaplığı Yayınları. Malatya.
- Feilden, B.M. (2003). *Conservation of Historic Buildings*. Elsevier, 3rd ed, 8.
- Gabriel, A. (1940). *Voyages Archeologiques Dans La Turquie Orientale*. Edité par E. de Boccard. Paris.
- Hacıgökmen, M.A. (2011). Türkiye Selçukluları Zamanında Konya'nın Devlet Merkezi Oluşu. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 29, 231-260.
- Honigmann, E. (1991). *Malatya*. Encyclopedia of Islam, 2 ed, 6, London.
- KAİP Raporu, (2010). Battalgazi (Malatya) III. Derece Arkeolojik Sit ve Etkileşim Alanı Koruma Amaçlı İmar Planı Raporu. Malatya İl Özel İdaresi.
- Karagülle, E. (2007). 'Seyahatnamelerde Malatya'. Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Keskin, Y. (1992). 'Malatya Ulu Camiinin Asli Hali ve Türk Mimarisindeki Yeri'. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu (1983). Kanun Numarası: 2863, Sayı: 18113. Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2863&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>. Erişim Tarihi: 14.10.2022.
- Metin, T. (2010). 'Türkiye Selçukluları Devrinde Malatya'. Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- MKE (Malatya Kültür Envanteri), (2014). T.C. Malatya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. Malatya.
- Partigöç, N. (2018). Kentleşme Sürecinde Kırsal Alanların Mekânsal Değişimi ve Dönüşümü: Denizli Kent Örneği. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 11(1), 89-98.
- Sevgen, N. (1959). *Anadolu Kaleleri*. Doğu Ltd. Şirketi Matbaası, 1, Ankara.
- Sinclair, T.A. (1989). *E Stern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey*. The Pindar Press, 3, London.
- Tanoğlu, A. (1943). Malatya Dolaylarında Coğrafi Geziler. *Türk Coğrafya Dergisi*, 2, 195-212.

Temel, S.C., Kuru, R., Sarıgöl, S.S. (2021). Tarihi Çevrede Eski Yeni Birlikteliğinin Özne İzlenimler Üzerinden Değerlendirilmesi: Divanyolu Caddesi (Beyazıt-Sirkeci Aksı) Örneği. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 27, 379-405.